

УДК 159.96

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСОБИСТІСНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Джаббарова Л.В., здобувач
кафедри прикладної психології

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
викладач психології

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

У статті описується феномен ідентичності на сучасному етапі розвитку психологічної науки. Розглядаються різні підходи щодо визначення особистісної та соціальної ідентичності та їх взаємозв'язок. Проаналізовані важливі аспекти сучасних теоретичних та емпіричних досліджень особливостей особистісної та соціальної ідентичності студентської молоді.

Ключові слова: ідентичність, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, ідентифікація, студентська молодь.

В статье описывается феномен идентичности на современном этапе развития психологической науки. Рассматриваются различные подходы к определению личностной и социальной идентичности и их взаимосвязь. Проанализированы важные аспекты современных теоретических и эмпирических исследований особенностей личностной и социальной идентичности студенческой молодежи.

Ключевые слова: идентичность, личностная идентичность, социальная идентичность, идентификация, студенты.

Dzhabbarova L. V. THEORETICAL ANALYSIS OF STUDIES OVER PERSONAL AND SOCIAL IDENTITY OF STUDENTS

The article describes the identity phenomenon in the contemporary phase of development of psychological science. Various approaches to determine the personal and social identities and their relationship are considered. Important aspects of modern theoretical and empirical researches of peculiarities of personal and social identity of students have been analyzed.

Key words: identity, personal identity, social identity, identification, students.

Постановка проблеми. Реалії буття сучасної людини характеризуються динамічністю та стрімкістю перетворень у всіх сферах життя. Сучасна ситуація в Україні, яка перш за все характеризується глобальними змінами, підсилює динаміку формування особистості. Вони відображаються і на процесі формування особистісної та соціальної ідентичності. Сучасні психологічні дослідження підтверджують важливість вивчення сутності та специфіки особистісної та соціальної ідентичності. В останні роки поняття ідентичності втрачає популярність як пояснювальний термін або ж розглядається з нових позицій. Для цього є причини, які пов'язані зі швидкістю і характером соціальних трансформацій [1]. Деякими авторами підкреслюється взаємозв'язок змін, які пов'язані з ідентичністю і сучасними соціальними процесами: ускладнення соціальних структур, їх нестабільність, неоднозначність меж між структурами тощо [13, с. 7]. Також є складності, які пов'язані з методологічними обмеженнями [14], які вказують на конструктивний характер ідентичності і вимоги до процедури дослідження цього явища.

В умовах, які склалися, виникає гостра необхідність у вивченні проблеми ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В обставинах що склалися, виникає гостра необхідність у вивченні проблеми формування ідентичності, яка пов'язана з пошуком та побудовою особистістю власного Я. Як зазначає І.Г. Яковенко, сучасну особистість оточує гетерогенний, високодинамічний світ з тенденцією до глобалізації [17, с. 129]. Така реальність вимагає від людини вписати власне «Я» в надзвичайно складний та рухливий контекст, що втрачає звичні контури. Це можливо лише тоді, коли особистість постійно змінюється, творчо переосмислюється, але при цьому парадоксальним чином залишається сама собою. У цій ситуації поняття «ідентичність» виявляється на рідкість своєчасним і продуктивним. Звідси і впливають інтерес дослідників до ідентичності та різні наукові напрями.

Дослідники проблеми ідентичності до теперішнього часу не прийшли до єдиної думки відносно того, хто відкрив це поняття для психологічної науки. Появу терміна «ідентичність» в психології прийнято пов'язувати з ім'ям Е. Еріксона. Однак витoki цього поняття сучасні вчені знаходять в роботах З. Фрейда. Він вперше використовував термін «ідентифікація», під якою він розу-

мів несвідоме ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом, і вважав її механізмом засвоєння дитиною зразків поведінки значимих дорослих, формування супер-его. Пізніше З. Фрейд надає цьому поняттю більш широкий зміст, визначаючи його як важливий механізм взаємодії між особистістю та соціальною групою [9, с. 21].

Необхідно підкреслити, що в сучасній психології прийнято відрізняти поняття «ідентифікації» від поняття «ідентичність» [1, с. 80]. Якщо під ідентичністю слідом за Е. Еріксоном сьогодні прийнято розуміти деякий стан самототожності, то ідентифікація – це сукупність процесів і механізмів, які ведуть до досягнення цього стану [5, с. 18]. Сам Е. Еріксон вважав родоначальником поняття «ідентичність» У. Джеймса. В своїх працях саме він детально описує гостре відчуття, що перехоплює подих, відчуття цілісності і тотожності, яке в сучасній психології називається ідентичністю. Хоча в роботах У. Джеймса це явище називається характером. Також серед теоретичних попередників Е. Еріксона слід зазначити К. Ясперса. Він визначав ідентичність як один із чотирьох формальних аспектів самосвідомості – усвідомлення того, що я залишаюсь тим, ким був завжди, і все, що відбувається в моєму житті, відбувається саме зі мною. І все ж таки статус самостійного наукового поняття «ідентичність» набуває в роботах Е. Еріксона [3, с. 37]. Він розглядає ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, яка існує в контексті безперервного розвитку особистості і виконує адаптивну функцію. Це динамічне новоутворення, яке змінюється впродовж всього життя людини. Ідентичність забезпечує можливість бачити своє життя в аспекті її безперервності, де органічно переплітаються минуле й майбутнє, включаючи їх в переживання теперішнього, адаптуючись до змін життєвої ситуації [16, с. 43].

Проблема соціальної ідентичності ґрунтовно розглядається вітчизняними дослідниками (С.Д. Максименко, Л.Е. Орбан-Лембрик, М.І. Боришевський, Т.М. Титаренко, В.В. Третьяченко, Н.І. Пілат, І.Я. Середницька, С.І. Яковенко та ін.). Основна увага концентрується на необхідності розвитку потреби продуктивного функціонування в межах українського соціокультурного простору, розвитку вміння ефективного вирішення життєво важливих проблем без деструктивних наслідків.

Проблема співвідношення тотожності і постійності та в той же час динаміки і безперервних змін надає категорії «ідентичність» семантичну подвійність, яку відзначає багато дослідників. П. Рікер говорить

про подвійність змісту терміна «ідентичність»: стійкість / мінливість у часі й тотожність та інакшість самому собі [5, с. 68].

І це є однією із головних проблем сучасного дослідження ідентичності – різноспрямованість вивчення особистісного та соціального аспектів. Ці протиставлення мають давню історію, які пов'язані ще з ідеями і поглядами У. Джеймса про двоякість самопрезентації (1890 рік) або розрізнення Г.Х. Міда "I" та "me" (1934 рік) [5, с. 70].

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в теоретичному аналізі феномена особистісної та соціальної ідентичності у студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна ідентичність розглядається в термінах групового членства, включення в яку-небудь соціальну категорію. В соціальній ідентичності виокремлюються два різних аспекти розгляду: з точки зору інгрупової подібності та з точки зору аутгрупової подібності, або міжкатегоріальної диференціації. Ці аспекти взаємопов'язані [11, с. 137].

Соціальна ідентичність – це феномен, який виникає на основі усвідомлення особистістю своєї приналежності до різних соціальних груп, в які людина включається в життєдіяльності [9, с. 126]. Соціальна ідентичність формується в процесі взаємодії особистості з соціальною реальністю, в процесі якого ця реальність осмислюється суб'єктивно згідно із системою життєвих потреб та відносин. Зміст компонентів соціальної ідентичності не представлений у свідомості у повному обсязі, він, в свою чергу, існує у вигляді «згорнутих смислів» і актуалізується при взаємодії людини з певними соціальними об'єктами [7, с. 69].

Як демонструє велика кількість досліджень, етнічна та гендерна ідентичність є центральними компонентами в структурі соціальної ідентичності особистості [19, с. 8].

Особистісна ідентичність трактується як набір рис або інших індивідуальних характеристик, які відрізняються певною постійністю у часі та просторі, та дає змогу диференціювати конкретну особистість від інших. Іншими словами, під особистісною ідентичністю розуміють набір характеристик, які роблять людину подібною собі і відрізняють від інших [5, с. 67].

Якщо зробити співвіднесення цих понять, то стає очевидним, що соціальна ідентичність пов'язана з інгруповою подібністю та міжгруповою диференціацією, а особистісна ідентичність – з відмінністю від інших людей, в тому числі від членів своєї групи. Це протиріччя породило ідею про неминучість

конфлікту між ідентичностями [15, с. 68]. Тому дослідники вивчали ці поняття на різних полюсах. В останні роки ідея протиставлення цих понять критикується науковцями. На думку Г.М. Брейквелл, особистісна та соціальна ідентичність насправді дуже близькі по змісту поняття. В цьому випадку, з одного боку, за звичайною соціальною категорією (студент, дівчина, українець тощо) завжди стоять більш розгорнутий зміст (що значить бути студентом, дівчиною, українцем), ті характеристики та особливості поведінки, які асоціюються з конкретною категорією [15, с. 145].

Проте як особистісна, так і соціальна ідентичності є важливими регуляторами самосвідомості та соціальної поведінки особистості. Залежно від ситуації людина в одному випадку діє як особистість, яка актуалізує особистісну ідентифікацію, а в іншому – як член соціальної групи, де набуває значення соціальна ідентичність. Цілісних досліджень феноменів особистісної та соціальної ідентичностей не так багато (С. Хітлін, Ж. Дешамп, Т. Девос, Є.Т. Соколова та ін.).

Отже, виникає актуальна необхідність в інтегративному вивченні особистісної та соціальної ідентичності у студентів.

Сучасні дослідники звертають увагу на проблему часу та простору Я, що знаходить відображення в поняттях «просторової ідентичності» та «часової ідентичності», оскільки уявлення про характер співвідношення між минулим, теперішнім і майбутнім у співвідношенні з подіями в житті суспільства є важливим компонентом картини світу особистості. Ідентичність з навколишнім світом наголошує на тому життєвому середовищі, де проживає людина: географічне розташування, кліматичні умови тощо.

Багато науковців говорить про процесуальний характер ідентичності. На думку Ю.Л. Качанова, мати соціальну ідентичність – це означає в один і той же час вийти із соціальних відносин та увійти в них. Тому соціальна ідентичність рефлексивна та раціональна за своєю природою, вона пов'язана з механізмом ідентифікації як механізмом становлення і розпізнання ідентичності [1, с. 59].

В психологічній науці існують різні погляди на те, в якому віковому періоді відбувається становлення ідентичності. Велика кількість досліджень присвячена проблемі формування ідентичності в підлітковому віці і в період ранньої юності (А.А. Алексеев, І.С. Кон, Є.Б. Весна та ін.). Е. Еріксоном умовно виділяв період становлення ідентичності від 11 до 20 років. Однак деякі дослідники (Т.М. Буякас, Дж. Марсія, А. Ватерман)

доводять, що стани «кризи ідентичності» залишаються гострою проблемою студентського віку [2, с. 84].

Проблема вивчення і формування ідентичності молоді в умовах сучасної вищої освіти є дуже актуальним і важливим завданням. Становлення ідентичності у студентів має унікальне значення, оскільки цей вік є періодом входження людини в широкий соціальний світ, який характеризується появою великої кількості соціальних ролей. В цей період відбуваються особливе активне співвідношення Я з соціальними групами, досягнення особистісної ідентичності: необхідність підтримання цілісності, тотожності особистості, яка викликана різноманіттям соціального простору. Відбувається інтеграція особистісної та соціальної ідентичності як двох сторін цілісного соціально-психологічного феномена [9, с. 36].

В студентському віці дослідники звертають увагу на загострення проблем, що пов'язані з індивідуальними, соціальними, економічними та іншими виборами. Ідентичність стає необхідною умовою особистісного та соціального зростання індивіда, його становлення у професійній сфері. В той же час набуття дієвої соціальної ідентичності стає запорукою подолання конфліктних ситуацій, зумовлює адекватність співвіднесення власного Я із соціальною дійсністю.

Вважаємо за необхідне окремо розглянути теорію Дж. Марсія, яка спирається на теоретичні положення Е. Еріксона. Вчений розробив статусну модель ідентичності, яка складається з чотирьох варіантів статусу: досягнута, дифузна, передчасна і мораторій. В основі побудови цієї теорії лежать два параметри: наявність або відсутність кризи стану пошуку ідентичності; наявність або відсутність одиниць ідентичності: особистісно значимих цілей, цінностей, прийнятих рішень відносно себе і власного життя. Ці параметри характеризують особливість освітньої системи закордонних ВНЗ – вибірковість дисциплін. Ситуація вибору фундаментально впливає на самосвідомість людини. Коли людина робить певний вибір, вона визначає свою ідентичність. «Я» людини безпосередньо пов'язане з її вибором. «Я» – це мій вибір. Відмова – це теж вибір, розгубленість вибору визначає, в свою чергу, розгубленість самосвідомості, сплутаність, дифузю ідентичності. Реальність вибору символізує неоднозначність, протиріччя, а значить, складність, душевної реальності людини [15, с. 204].

Однак в українських ВНЗ проблема вибору майже не стоїть, оскільки студент знаходиться в стандартних умовах освіти, де є

стійка форма роботи й контролю; студенту пропонуються готові цілі, які йому просто необхідно прийняти. Подібна організація освітнього процесу, по суті, виключає необхідність і можливість вибору і побудови студентом власної програми професійної освіти і самоосвіти, а це, в свою чергу, знімає з нього власну відповідальність за процес і результат професійної підготовки. Тому, напевно, статуси, які виділив Дж. Марсія, можуть не проявлятися в умовах української освіти.

Було проведено чимало досліджень в порівнянні статусу ідентичності з різними іншими змінними. Було показано, що у молоді з вирішеною его-ідентичністю, як правило, більш теплі стосунки з батьками, тісніші зв'язки з родиною, ніж з іншими статусами ідентичності. Ті, хто знаходиться в стані мораторію або досягнутої ідентичності, більш критичні до своїх батьків і не намагаються звертатися до батьків за порадами. Молоді люди з дифузною ідентичністю мають найбільшу дистанцію зі своїми батьками. Також були виявлені певні залежності між успішністю, навчальною мотивацією, перевагою різних навчальних предметів і статусами ідентичності [15, с. 211]. У дослідженнях Г. Адамса та інших було показано, що студенти з дифузною ідентичністю виявляють найбільше конформізму під впливом групи однолітків [18].

В юнацькому віці відбувається криза ідентичності. Криза ідентичності відрізняється від вікових криз особистості «носієм кризи». Криза особистості переживається як зовнішній крах, хоча й тісно пов'язана з внутрішнім світом і є крахом всередині самої людини.

В студентському віці відбувається зіткнення проблем соціалізації та ідентифікації. На феноменологічному рівні ця криза характеризується як стан, при якому людині складно зрозуміти, хто вона, чого хоче, визначити, що в ситуації, яка змінилася, цінне для неї, якій лінії наслідувати: особистісній, професійній, світоглядній тощо. Людина намагається уникати прийняття рішень, уникає власної відповідальності за ці рішення.

Дослідження ідентичності на вітчизняній вибірці, зокрема Н.В. Анненкової, підтверджують той факт, що процес становлення ідентичності для більшості сучасних молодих людей продовжується в студентські роки [2].

Висновки з проведеного дослідження. Теоретичний аналіз продемонстрував різноманіття поглядів на особистісну та соціальну ідентичність у студентському віці. Соціальна ситуація розвитку студентської молоді має специфічну ознаку – високу ступінь соціальної обумовленості, яка визначає специфічний життєвий сценарій.

Сучасні дослідники чітко розуміють і наголошують на тому, що ідентичність – це своєрідний процес, який є фактором психологічного благополуччя, задоволеності життям і особистісного зростання кожної людини в сучасному світі, який швидко змінюється; це певна динамічна структура. А от проблема співвідношення соціальної та особистісної ідентичності залишається невирішеною. Найбільш розповсюдженою на сьогоднішній день є точка зору про соціальну та особистісну ідентичність як про компоненти, які взаємодоповнюють один одного. Специфіка їхніх взаємозв'язків на сьогоднішній день залишається дискусійним питанням, що обумовлює актуальність дослідження особистісної та соціальної ідентичності.

Численні закордонні дослідження ідентичності молоді демонструють такі висновки: чим технологічно складніше суспільство і чим, відповідно, довше період навчання і підготовки до життя в такому високотехнологічному суспільстві, тим процес набуття ідентичності протікає складніше і довше. Також доведений зв'язок між складністю і тривалістю процесу набуття ідентичності та швидкістю соціальних змін.

Завершуючи статтю, відзначимо, що студентський період – це особливий етап життя людини зі своїми труднощами, надіями, завданнями, вирішення яких щоразу проходить в конкретному макро- і мікро-соціокультурному контексті. Це особливий етап надбання особистісного, культурного, соціального капіталу, який буде служити ресурсом протягом всього подальшого життя людини. Тому проблематика складної динаміки співвідношення особистісної та соціальної ідентичності залишається актуальною в період студентства.

Перспективними, на нашу думку, є організація та проведення емпіричного дослідження щодо цілісного вивчення особистісної та соціальної ідентичності сучасної студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций / Г.М. Андреева // Психологические исследования. – 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psystudy.ru>.
2. Анненкова Н.В. Динамика соотношения феномена подросткового эгоцентризма и становления идентичности : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Н.В. Анненкова. – М., 2011. – 189 с.
3. Белинская Е.П. Социальная психология. Хрестоматия / Е.П. Белинская, О.А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 475 с.

4. Бодалев А.А. О характеристиках идентификации и идентичности на ступени взрослости / А.А. Бодалев // Мир психологии. – 2004. – №2. – С. 93–98.
5. Гнатенко П.И. Идентичность: философский и психологический анализ : [монография] / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. – К. : Арт-Пресс, 1999. – 466 с.
6. Заковоротная М.В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты : [монография] / М.В. Заковоротная. – Ростов-на-Дону : Изд-во Северокавказского научного центра высшей школы, 1999. – 365 с.
7. Иванова Н.Л. Социальная идентичность в различных социокультурных условиях / Н.Л. Иванова. // Вопросы психологии. – 2004. – № 4. – С. 65–76.
8. Литвинчук О.В. Соціальна та особистісна ідентичність: соціально-філософський аналіз / О.В. Литвинчук. – 2011. – Вип. 8. – С. 195–202.
9. Микляева А.В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования : [монография] / А.В. Микляева, П.В. Румянцева. – М. : Весь мир, 2011. – 304 с.
10. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / под ред. Л.В. Дробижевой, Е.М. Головахи. – К. : Институт социологии НАН Украины ; Институт социологии РАН, 2007. – 280 с.
11. Павленко В.М. Представление о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.М. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–142.
12. Потапчук Т.В. Ідентичність: основні підходи до визначення сутності поняття / Т.В. Потапчук // Педагогіка і психологія. – 2009. – №3. – С. 14–21.
13. Идентичность как самоощущенность: индивидуальные вариации ценности завершенности, развития и социального признания идентичности / [Е.И. Рассказова, А.Ш. Тхостов, В.А. Емелин] // Вестник Южно-уральского государственного университета. – 2015. – №1. – С. 5–16.
14. Турушева Ю.Б. Особенности нарративного подхода как метода изучения идентичности / Ю.Б. Турушева // Психологические исследования. – 2014. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psystudy.ru>.
15. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 2003. – 608 с.
16. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – СПб. : Прогресс, 1996. – 197 с.
17. Яковенко И.Г. Трансформация базовых идентичностей: факторы, тренды, сценарии. Современные трансформации российской культуры / И.Г. Яковенко // Наука. – 2005. – № 12. – С. 119–134.
18. Ego identity status, conformity behavior, and personality in late adolescents / [G.R. Adams, J.H. Ryan, J.J. Hoffman] // Journal of Personality and Social Psychology. – 1985. – № 47. – P. 1091–1104.
19. Turner K.L. The Centrality of Gender and Ethnic Identities across Individuals and Contexts / K.L. Turner, C.S. Brown // Social Development. – 2007. – № 16. – P. 4–16.